

מבצע "שומר החומות" כביטוי לשינוי ההגנתי באסטרטגיה הצבאית הישראלית - פרופ' ברק, ד"ר שפירא וד"ר שיניאק

ד"ר עמית שיניאק הוא חוקר פוסט דוקטורנט באוניברסיטה העברית בבית הספר פדרמן למדיניות ציבורית, ועמית מחקר במכון דיוויס ליחסים בינלאומיים, במכון טרומן לקידום השלום ובמכון לחקר הביטחון בסייבר. בנוסף הוא משמש כמתאם מדיניות הסייבר באגף המדיני בטחוני של משרד הביטחון; ד"ר אסף שפירא הוא בעל תואר דוקטור במדע המדינה מהאוניברסיטה העברית, ובעבר שימש כפוסט דוקטורנט במכון דיוויס ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית וב- Sciences po. כיום ראש התכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה; פרופ' אורן ברק מלמד במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים, בה הוא מופקד על הקתדרה ע"ש מוריס הקסטר ליחסים בינלאומיים – לימודי המזרח התיכון.

פורסם לראשונה במאי 2021.

"צה"ל הוא צבא הגנה בייעודו, אך יוזם והתקפי באופיו, וניצחון כל מהותו"
(רא"ל אביב כוכבי, מתוך פקודת יום של הרמטכ"ל בסיום מבצע "שומר החומות", 24.5.21)

מבוא

ההכשרה הצבאית של קצינים בצה"ל ובצבאות נוספים בעולם כוללת בדרך כלל את כתביו והגותו של התיאורטיקן הצבאי קארל פון קלאוזביץ. קלאוזביץ טבע את האמרה הידועה לפיה "המלחמה אינה אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים" (קלאוזביץ, 1977). ואולם, ראוי לשאול אם טענה זו עדיין תקפה, לאור העובדה כי מלחמות במובן הקלאסי – צבא סדיר הנלחם נגד צבא סדיר – נמצאות בדעיכה מזה זמן רב, וכאשר צבאות של מדינות מערביות ולא-מערביות, ובכלל זה צה"ל, מתמודדים בעיקר מול שחקנים לא-מדינתיים אלימים בעימותים מוגבלים, אשר מטשטשים תדיר את הגבול בין מדיניות ומלחמה.

עימות מוגבל כזה הוא מבצע "שומר החומות", שהתחולל בין ישראל לתנועת חמאס ב-2021. העימות פרץ ב-10 במאי, בין השאר על רקע המחאה של תושבי שיח' ג'ראח הפלסטינים על הכוונה לפנותם מבתיהם; תסיסה פוליטית ודתית בירושלים במהלך חודש הרמדאן; ומהומות שהתחוללו בעיר בין ערבים ויהודים, אשר התפשטו לערים מעורבות נוספות בארץ (הלר, 24.5.21). במהלך המבצע, עד כניסת הפסקת האש לתוקפה ב-21 במאי, ירה חמאס 4,360 רקטות ופצצות מרגמה לעבר שטחה של מדינת ישראל, ובתגובה תקף צה"ל כ-6,500 מטרות בשטח רצועת עזה. בישראל נהרגו 8 אזרחים ישראלים ו-3 אזרחים זרים, ובעזה נהרגו מאות פעילי חמאס ואזרחים (IDF web, 16.5.21 site).

בסימום של המבצע הכריז ראש הממשלה בנימין נתניהו כי "כשיצאנו יחד למבצע הגדרתי את היעד המרכזי שלו – להנחית מכה קשה על ארגוני הטרור, לפגוע ביכולותיהם ולהשיב את השקט תוך ביסוס ההרתעה" (נתניהו, 21.5.21). אולם, פרשנים וחוקרים רבים טענו שפעילותו של צה"ל במהלך המבצע לא הובילה למימוש יעד זה, וכי זו דוגמה נוספת להיעדר מוכנות מצד ישראל לבצע מהלך צבאי קרקעי משמעותי ("התמרון"), הנדרש בראייתם כדי להתמודד עם האיומים החיצוניים על ביטחונה¹.

במאמר זה ברצוננו לחרוג מן הדיון הרגיל בישראל – הנסוב סביב שאלת העדיפות של שימוש בכוח אווירי או יבשתי במהלך עימות מוגבל מול שחקן לא-מדינתי אלים (בדרך כלל תנועת חמאס ברצועת עזה או ארגון חזבאללה בלבנון) – ולהציג נקודת מבט שונה על מבצע "שומר החומות" ועל הקשרו הרחב יותר.

לתפיסתנו, עימות זה מהווה עדות נוספת לשינוי יסודי ועמוק שחל באסטרטגיה הצבאית הישראלית בעשורים האחרונים, מכזו ששמה דגש על התקפה – לכזו שיש בה דגש חזק על הגנה. על שינוי זה

¹ ראו למשל את מאמרו של ח"כ לשעבר עפר שלח במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) מ-12.8.21.

הרחבנו במאמר נוסף, אשר ראה אור לאחרונה, ובו ניתחנו את השינויים באסטרטגיה הצבאית של ישראל מראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת ועד ימינו (Barak et al., 2020). במאמר הנוכחי נציג תחילה את עיקרי המחקר שביצענו ולאחר מכן נדגים את הדברים תוך התייחסות לעימות האחרון (לפי שעה) בין ישראל לחמאס.

הטענה העיקרית שלנו היא כי אף שלישאל יש גם כיום **אסטרטגיה צבאית היברידיה המשלבת מרכיבים הגנתיים והתקפיים**, הרי שמאז שנות ה-90 התחזקו **המרכיבים ההגנתיים ונחלשו המרכיבים ההתקפיים**, שהיו **דומיננטיים יותר בעבר**. שינוי זה באסטרטגיה הצבאית של ישראל הוא בעל אופי לא-פורמאלי, הדרגתי, ונוצר בעקבות שורה ארוכה של פתרונות נקודתיים, לעתים קרובות מאולתרים, לאתגרים ביטחוניים ספציפיים (כלומר "כיבוי שריפות"). הרציונל שמאחורי שינוי זה הוא **ההכרה של מפקדי הצבא ומקבלי החלטות בדרג המדיני באי יכולתם להוביל לשינוי מהותי במצבה הביטחוני של ישראל באמצעים צבאיים בלבד**, או, לחילופין, ההכרה בכך שאין לגיטימציה ציבורית לשלם את המחיר הנדרש לצורך שינוי גיאואסטרטגי שכזה, במציאות ביטחונית שהיא אמנם מאתגרת אך שאינה מהווה סיכון קיומי כבעבר. לדעתנו, לממצא זה עשוי להיות תוקף מעבר למקרה הישראלי, משום שהוא עשוי ללמד על תהליכים דומים הנובעים מהקושי של צבאות מודרניים בכלל בהתמודדות עם איומי ביטחון עכשוויים שאינם מלחמות בין מדינות.

השינוי באסטרטגיה הצבאית של ישראל

בשנים הראשונות לעצמאותה, ובמידה רבה גם לפני כן, בתקופת "היישוב", אימצה ישראל תפיסה שלפיה "יוזמה" עדיפה על-פני הגנה פסיבית מפני אויב, ובהתאמה – אסטרטגיה צבאית בעלת מרכיב התקפי מובהק. הרעיון היה שישראל, שהיא מדינה קטנה בשטח ובאוכלוסייה ביחס לשכנותיה, לא תוכל להתמקד עד שתותקף; אלא עליה לנקוט **מתקפה מקדימה**, כדי להעביר את המלחמה לשטח האויב. לכן, פיתחה ישראל צבא בעל דגש על מודיעין (כדי שישפק התראה) וחיל אוויר, שריון וקומנדו, כדי שיוכלו לסכל איומים ביטחוניים בעודם באיבם. פתרון זה היה יעיל, זול וגם מוצלח, כפי שהודגם במלחמות ב-1956 וב-1967 ובמבצעים שונים.

כפי שהראינו במאמרנו האחרון, בעשורים האחרונים, ובפרט מאז מלחמת המפרץ ב-1991, חל שינוי מהותי באסטרטגיה צבאית זו. הדגש בה הלך ונעשה הגנתי, אך זאת מבלי לזנוח לחלוטין מרכיבים התקפיים מסוימים. כך, באופן בלתי פורמאלי וללא תשומת לב ציבורית מהותית, וכתוצאה משינויים נקודתיים ברובם, האסטרטגיה הצבאית הישראלית הטמיעה באופן הולך וגובר היבטים הגנתיים על חשבון היבטים התקפיים.

בכדי להבין טוב ולעומק את השינוי באסטרטגיה יש להתייחס לכמה תהליכים עוקבים, אלה באו לידי ביטוי, בין היתר, במבצע "שומר החומות": השינוי באופי האיומים על ישראל ובתפיסתם, השינוי בבניין הכוח והפעלתו למול האיומים הללו, השינוי באסטרטגיה הצבאית ולבסוף – השינוי במדיניות הביטחון הלאומי שנגרם עקב השינויים האלה.

השינוי המתמשך באופי האיומים על ישראל ובתפיסתם

הפעולות הצבאיות החוזרות ונשנות של ישראל בעשורים שקדמו למבצע "שומר החומות" משקפות את השינוי באופי האיומים על ישראל ובתפיסת האיומים הללו. שינוי זה מתבטא בצמצום (התפיסת) במרחק שבין מרכזי האוכלוסייה בישראל ואזור הגבול בשל שיגורי רקטות המוניים, וההבנה כי שינויים טקטיים בשדה הקרב משפיעים באופן ישיר על הביטחון בעורף האזרחי; בניסיון של שחקנים לא-מדינתיים אלימים (בעיקר חמאס וחזבאללה) להתגבר על נחיתותם הטכנולוגית על ידי מעבר לממד התת-קרקעי באמצעות מנהרות; ההפעלה של אמצעים טכניים נחותים (Low-Tech) כגון בלוני תבערה, עפיפונים ורחפנים פשוטים, כנגד שטח ישראל; ובמעבר של שחקנים אלו מהתמקדות בהישגים טריטוריאליים להישגים פסיכולוגיים, הנשענים הן על יכולות מדיה חדשה, שניתן באמצעותן לייצר השפעה עמוקה על תחושת חוסר ביטחון בתוך גבולות מדינת ישראל (לבדגש לאזורים הסמוכים לגבול), והן על מאמצים לעורר ביקורת בינלאומית על הנזק האזרחי הנגרם כתוצאה מפעולות הצבא באזורים אורבניים צפופים.

במבצע "שומר החומות" באו שינויים אלו לידי ביטוי בתקיפות המתמשכות של חמאס באמצעות הפרחת בלוני תבערה, אלו ערערו את תחושת הביטחון ביישובי הגבול עם עזה וגרמו נזק לחקלאות המקומית; בשימוש המאסיבי שעשה חמאס בחימוש קינטי בעל יכולת פגיעה (גם אם לא מדויקת) בריכוזי האוכלוסייה הישראלית; ובפיתוח מערך הביצורים והמפקדות התת-קרקעי בעזה

(״המטרו״), שנחשף לציבור לאחר שהותקף בידי ישראל. המעבר לחתירה להישגים תודעתיים משתקף במאמציו של חמאס לבסס את השפעתו על המתיחות ואירועי אלימות הדדיים באזורים שסועים ומועדים לפורענות, ולעורר תחושת חוסר ביטחון במקומות כמו ערים מעורבות וגבולות המדינה. במקביל גם הוביל לחקירה בינלאומית של התנהלות צה״ל ופגיעתו באזרחים ותשתיות, אך גם של התנהלותו של חמאס עצמו (Nebhay, 27.5.21).

השינוי בבניין הכוח והפעלתו

השינויים באיום ובתפיסת האיום על ישראל הובילו להכרה גוברת במגבלות הפעולה של הצבא ולצורך בשינויי בתהליכי בניין הכוח ופיתוח אמצעי הלחימה שלו. ניתן לחלק שינויים אלו לארבעה היבטים מרכזיים, שהשילוב ביניהם יצר שינוי במאזן בין הגנה להתקפה באסטרטגיה הצבאית ההיברידית של ישראל: ראשית, המעבר מהרתעה פעילה להגברת הדגש על הגנת העורף האזרחי ושיפור יכולות התקיפה המדויקת מרחוק; שנית, מעבר מדגש על העברת הלחימה לשטח האויב לדגש על הגנת הגבולות, גם באמצעות חיזוקם וביצורם; שלישית, מעבר מפעולות צבאיות רחבות היקף שנועדו לשנות ולשפר את מעמדה האסטרטגי של מדינת ישראל באמצעים צבאיים, למוכנות ל״סבבי לחימה״ קצרים ובעלי מטרות מוגבלות; ולבסוף, מעבר מ״חיסול הטרור״, גם אם כמטרה רטרורית, למאבק בטרור כחלק מתפיסה נרחבת יותר של ״ניהול הסכסוך״ (בניגוד לניסיון ל״יישוב הסכסוך״).

התוצאה המצטברת של השינויים האלה היא המעבר מניסיונות מיגור האיום הביטחוני בכוח, להתמקדות במהלכים מוגבלים שמטרתם צמצום הקטלניות של היריב ופתרון בעיות ביטחוניות מידיות. זאת באמצעות הגדלת התקיפות המדויקות כנגד מטרות איכות, כולל יחידים (״חיסולים ממוקדים״) ותשתיות טקטיות (מאגרי נשק, משגרי רקטות וכו׳). התקפות כאלה מתבססות על יכולת לפתח ולאמץ שיפורים טכניים וממוחשבים שמאפשרים התכת מידע מודיעיני ממקורות שונים בזמן קצר. כך, במהלך מבצע ״שומר החומות״ התפרסמו ידיעות על שימוש ביכולות בינה מלאכותית (בוטבוט, 27.5.21), תקיפות של מטרות זמניות איכותיות, דוגמת יחידות לשיגור טילים ורקטות של חמאס ושל הג״האד האסלמי (אתר צה״ל, 13.5.21) ומניעת תקיפות סייבר של חמאס ותקיפת יחידות הסייבר שלו (טל, 21.5.21) – וזאת ללא הפעלת כוחות צבאיים מתמרנים.

יודגש כי שינויים אלו בבניין הכוח ובהפעלתו נובעים גם משינויים תרבותיים רחבים יותר שחלו בחברה הישראלית בעשורים האחרונים: ראשית, השינוי בערך המיוחס לחיי החיילים ובהגדרת יחידות שאינן בקו האש (כגון הגנה נגד טילים וסייבר) כתפקידים ״קרביים״; שנית, אימוץ התרבות הארגונית של תעשיית ההיי-טק הישראלי, הנותנת עדיפות לפתרונות חדשניים מהירים ואינטואיטיביים המבוססים על יכולות טכנולוגיות; שלישית, שחיקת האתוס של הסתמכות עצמית בשל הצורך הגובר בחימוש מתקדם אמריקני ויכולות מעצמתיות (דוגמת לווייני גילוי שיגור טילים בליסטיים). ביחד, ניתן לראות את השינויים האלה כתוצאה של הטמעת הערכים הפוסט-מודרניים ושל נראטיבים קפיטליסטים מערביים בישראל ובירידה בלאומיות כמרכיב מרכזי בעיצוב

האסטרטגיה הבטחונית. עם זאת, חשוב לציין כי כמה מן הערכים התרבותיים בחברה הישראלית לא השתנו באופן מהותי. למשל, גם כיום צה"ל שומר על האתוס ההתקפי שלו, גם אם באופן חלקי, ושומר על תרבות האלתור הארגונית שלו.

במהלך מבצע "שומר החומות" באו כל העקרונות האלה לידי ביטוי בכך שהמערכה התקיימה ללא הפעלת כוחות קרקע מתמרנים, תוך שימוש בירי מנגד על ידי שני הצדדים, ובניסיון מתמשך לתרגם פעולות אלו להישגים סמליים (מה שמכונה לעתים "תמונת ניצחון") למול הציבור המקומי והבינלאומי. דוגמה בולטת לכך, שזכתה לתהודה רבה יחסית בתקשורת הישראלית והבינלאומית, היא תקיפה אווירית מאסיבית של המערך התת-קרקעי של חמאס ("המטרון") לאחר מבצע הונאה, במהלכו דימה צה"ל שהוא מתכנן להכניס כוחות קרקעיים (מבצע הונאה שנועד להעצים את אבדות חמאס בעת התקיפה האווירית (בן ישי, 14.5.21).

חשוב לציין כי המהלכים שנעשו במבצע "שומר החומות" הם גם תוצאה של שינוי מתמשך במאפייני בניין הכוח והרכש בצה"ל, התואמים את תפיסת הפעולה שתוארה קודם. כך, למשל, התוכנית הרב שנתית הנוכחית ("יתר"ש תנופה") מתמקדת בקידום יכולות המודיעין לצורך מבצעי "חשיפה ותקיפה", יכולות ירי מנגד מרוחק (standoff operations), ובפעילות רב-ממדית, בה משולבות יכולות איסוף מידע מגוונות ויכולות תקיפה באמצעים שונים לא מאוישים או ללא קרבה פיזית בין התוקף לנתקף במרחב מצומצם (בסיוק ואחרים, 2020). זאת בניגוד לבניין הכוח בעבר, שנועד קודם כל להשגת שליטה פיזית על שטחים באזורים שנתפסו כמאיימים (למשל חצי האי סיני, הגדה המערבית, רצועת עזה, הגולן ודרום-לבנון) ולטיהור אזורים אלו מאוימים.

השינוי באסטרטגיה הצבאית

השינוי הנ"ל באסטרטגיה הצבאית הישראלית בא לידי ביטוי בהתנהלות של ישראל ושל צבאה, צה"ל, מול שחקנים לא-מדינתיים אלימים, ובראש ובראשונה תנועת חמאס ברצועת עזה וארגון חזבאללה בלבנון.

מאז נסיגת ישראל מרצועת עזה בשנת 2005 והשתלטות חמאס עליה, היחסים בין ישראל, שהטילה מצור על הרצועה, לבין חמאס ופלגים פלסטיניים אחרים (במיוחד הג'יהאד האסלאמי) מתאפיינים בחיכוך מתמיד. מצב זה הביא למספר "סבבי לחימה" שכללו פעולות אוויריות וקרקעיות של צה"ל מחד, וירי רקטות וטילים מצד חמאס נגד ישראל, מאידך. "סבבים" קודמים שכאלה התרחשו בשנים 2008-2009 ("מבצע עופרת יצוקה"), 2012 ("מבצע עמוד ענן"), 2014 ("מבצע צוק איתן"), ולאחרונה גם במבצע "שומר החומות".

יצוין, בהקשר הזה, כי המונח "סבב לחימה" אמנם מזכיר את המונח "סיבוב שני", שהיה נפוץ בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה, אך שונה ממנו, הן סמנטית ("סבב לחימה" במקום "סיבוב") והן מהותית: בעוד ש"הסיבוב השני" מייצג עימות מרכזי בין מדינות (כלומר מלחמה) שעלול לגרום הפסדים חומריים ואנושיים ובעל השפעה אסטרטגית-פוליטית, "סבבי לחימה" הם עימותים צבאיים קצרים, מוגבלים וחוזרים, המתחוללים בעיקר בין מדינות לבין שחקנים לא-מדינתיים אלימים, המונעים בין היתר על ידי חוסר האמון של ההנהגה הישראלית ביכולתה להשיג שינוי אסטרטגי ופוליטי מהותי במצב.

תפיסה זו של סבבים מתמשכים מעוגנת כיום באסטרטגיה הצבאית של צה"ל ברעיון של "המערכה בין מלחמות" (מב"מ): קמפיין מתמשך המתמך המאתגר ללא הרף יריבים פוטנציאליים, ומפחית את יכולתם לפגוע בישראל בסבב הלחימה הבא (שבתאי, 2012), אך בה בעת אינו שואף להשיג שינוי אסטרטגי ופוליטי יסודי מכיוון שהוא מניח שבהכרח יהיו סבבי לחימה נוספים. ההצהרות בדבר "השבת השקט" כיעד רשמי של מבצע "שומר החומות" הן ביטוי לגישה זו, וכך גם ההתמקדות בהוצאה לפועל של מבצע איכות ("תקיפת המטרון" שהוזכרה קודם), שמטרתו לפגוע במערך התת-קרקעי של חמאס ולהסב לו נזק ארוך טווח אך מבלי להוציא אותו מכלל פעולה. בסיכומו של דבר, הן הרטוריקה והן המעשה מעידים על חתירה להישג שמטרתו לסיים מהר את הסבב הנוכחי, להרחיק את הסבב הבא ולצמצם את משכו ועוצמתו.

השינוי במדיניות הביטחון הלאומי

בניגוד לתקופות קודמות, אז ביקשה ישראל לשנות את המציאות ואת הסביבה האסטרטגית באמצעים צבאיים (בעיקר בשנים 1956, 1967 ו-1982) או דרך השגת הסכמי שלום עם שכניה (בשנת 1979 עם מצרים, בשנת 1983 עם לבנון ובשנות ה-90 עם הפלסטינים ועם סוריה), כיום מנהיגה מאמינים שאין בכוחם לעשות זאת. אמונה זו תומכת עוד יותר בהעדפת המב"מ (המערכה שבין המלחמות), שמסייעת להימנע ממחירים יקרים ועימותים צבאיים מקיפים באמצעות מהלכים יזומים ותגובתיים, פעולות סמויות (למשל מתקפות סייבר כנגד תשתיות של הצד השני), התקפות אוויריות (כולל באמצעות רחפנים) ואמצעים אחרים. אלו מהלכים התקפיים באופן המימוש שלהם, אך הם בעלי תכלית הגנתית במהותם, משום שמטרתם לצמצם ולהגביל את סבב הלחימה הבא ולא למנוע אותו מלכתחילה.

באשר למדיניות הביטחון הלאומי במובנה הרחב, מבצע "שומר החומות" מבטא את השינוי שחל בצרכי הביטחון של ישראל, הבנויים היום על הישענות גוברת על לגיטימציה בינלאומית ועל תמיכה בילטרלית. "תרבות ההסתמכות" המתפתחת, מציבה בפני מנהיגי ישראל אתגרים משמעותיים: ראשית, במקרים מסוימים (למשל, במהלך "מבצע עמוד ענן"), השתמשה ארה"ב בתלות הישראלית באספקת תחמושת אמריקנית בחירום כדי להפעיל לחץ פוליטי על ישראל. שנית, ההתחשבות של ישראל בביקורת הבינלאומית הגוברת על פעולות צבאיות שגרמו נפגעים המוניים בקרב אזרחים תורמת לחתירתה לשימוש באמצעי לחימה מדויקים וממוקדים עד כמה שאפשר.

כמו במבצעים נגד חזבאללה בלבנון, היה ברור שפעולות התקפיות של צה"ל נגד חמאס ייתקלו בבעיות לגיטימציה: הן מבחינה פנימית – הקושי לשאת בתוצאות (נפגעים, נזק לכלכלה, ועוד) של פעולות כאלה, וזאת לאור השינויים התרבותיים שהוזכרו קודם – והן מבחינה בינלאומית, בשל המורכבות הפוליטית, המשפטית והתפעולית של לחימה כנגד אויב המוטמע בשטח אורבני צפוף. כתוצאה מכך, המטרות שממשלת ישראל הגדירה לצה"ל במבצע "שומר החומות" לא היו לנטרל את יכולת הפעולה של האויב, אלא להרתיע אותו, לפגוע ביכולותיו ולמנוע עימות נוסף עימו בתקופה הקרובה (בן ישי, 11.5.21). זאת בדומה ליעדים הצנועים שקבע צה"ל במבצעים כאלה בעבר. אכן, צה"ל כבר אינו חותר להביס את חמאס או לכבוש את רצועת עזה, או אפילו לנטרל את יכולת הירי הרקטי שלו, ובמקום זאת הוא מנסה להחזיר את היציבות ו"תחושת הביטחון" לציבור הישראלי.²

אופיו החמקמק של השינוי – לא-פורמלי, הדרגתי ופרי אלתור

ברצוננו לטעון כי השינוי שחל באסטרטגיה הצבאית הישראלית בעשורים האחרונים, ואשר מתבטא גם במבצע "שומר החומות", הוא בעל אופי לא-פורמלי והדרגתי וכי הוא נוצר בעקבות שורה ארוכה של פתרונות נקודתיים, לעתים קרובות מאולתרים, לאתגרים ביטחוניים ספציפיים שמולם ניצבו מקבלי החלטות בישראל – אזרחים ואנשי צבא.

אמנם, במסמכים שונים שפרסם צה"ל בשנים האחרונות, ובעיקרם "אסטרטגיית צה"ל" בשנת 2015 ו-2018, מוזכרת חשיבות ההגנה, אך היא אינה מהווה מרכיב ראשי אלא "רגל רביעית" (פינקל ואחרים, 2015). המצטרפת להתרעה, להכרעה ולהרתעה (Meridor & Eldadi, 2018). לדעתנו, האופי הלא-פורמאלי של השינוי בכיוון של הגנה קשור לעיגון ההיסטורי והתרבותי של האתוס ההתקפי בצה"ל ולקושי להכריז בפומבי על "מותה" של האסטרטגיה הצבאית ההתקפית-בעיקרה, אבל גם לתהליך השינוי עצמו.

יש להבין כי אין מדובר בשינוי חד וברור או בתוצר של החלטה שהתקבלה במקום כלשהו, אלא בתוצאה המצטברת של שורה ארוכה של החלטות ופעולות הגנתיות ספציפיות (לכל הפחות, הגנתיות יותר מאשר בעבר) אשר מצטרפות, בסופו של יום, לכדי **אסטרטגיה צבאית היברידית שבה המאזן נוטה לכיוון ההגנה**.

דוגמאות בולטות להחלטות כאלה הן הפתרונות ההגנתיים שמערכת הביטחון אימצה, באופן עקבי ומתמשך, במהלך שני העשורים האחרונים, כדי להתמודד עם איומים מעזה, כמו הרקטות, המנהרות והעפיפונים. במקרים אלה, וגם באחרים, קשה לזהות כוונה מודעת של מקבלי החלטות לאמץ מדיניות הגנתית יותר; הבחירה בפתרונות הגנתיים – בניגוד לאופן ההתקפי שבו התמודד צה"ל בעבר עם איומים אחרים, ובמיוחד "פעולות התגמול" והמבצעים הצבאיים הנרחבים בלבנון בשנות ה-70 וה-80 – נובעת ממגוון הגורמים שפורטו לעיל, ובהם השינוי באופי ותפיסת האיומים, שינויים תרבותיים פנימיים והשפעות בינלאומיות, ובאופן כללי ההכרה בקושי לשנות את המציאות

² ראו התבטאות הרמטכ"ל רא"ל גדי אייזנקוט אודות יעדי מבצע "צוק איתן" בעזה. גל"צ. 14.1.2019.

האסטרטגיה באמצעים צבאיים. רק בדיעבד, ההחלטות והפעולות האלה מצטברות לכדי אסטרטגיה צבאית שאפשר לזהותה כהגנתית יותר לעומת העבר. השינוי באסטרטגיה הצבאית של ישראל בולט לעין כאשר מציבים אותו בהקשר תיאורטי ומושגי רחב יותר. ראשית, אופי השינוי תואם במידה רבה את מה שמכונה בספרות המחקר בתחום המדיניות הציבורית "שינוי מוסדי הדרגתי" (GIC, Gradual Institutional Change)³. באופן ספציפי, הוא תואם את מה שהוא ככל הנראה הדגם הנפוץ ביותר של שינויים מוסדיים הדרגתיים, שמכונה "שיכוב" (layering). בדגם זה, על גבי הדפוסים המוסדיים הקודמים (במקרה שלנו, פעולות בעלות אופי התקפי) נוספות "שכבות" רבות של דפוסים מוסדיים אחרים (במקרה שלנו, פעולות והחלטות עם דגש הגנתי), שבסופו של דבר משנים באופן בסיסי ועמוק את אופיו של המוסד עצמו. ה"יתרון" של דגם זה, מנקודת המבט של מחוללי השינוי ותומכיו, הוא שהוא אינו מחייב לבטל באופן רשמי את המדיניות הקודמת (במקרה זה, התקפית) או לאמץ באופן רשמי מדיניות חדשה (במקרה זה, הגנתית), דבר העלול ליצור התנגדות בתוך המוסד עצמו וכרוך בעלויות משמעותיות.

שנית, חלק ניכר מההחלטות והפעולות ההגנתיות שנקטה ישראל בעשורים האחרונים היו בגדר "כיבוי שריפות". בספרות המחקר הדבר מכונה "אלתור": מתן פתרון מידי לבעיה נקודתית, ללא הסתמכות על מדיניות סדורה או תוך חריגה ממנה. ראוי להדגיש שצה"ל ומערכת הביטחון אינם ייחודיים בהיבט זה, וכי תהליכי קבלת ההחלטות בישראל באופן כללי מתאפיינים באלתור, וכן שהאלתור אף נתפס כאתוס של ממש וכאחד מ"דפוסים ההתנהגות" של השירות הציבורי בישראל⁴. באופן כללי, הבחירה באלתור, במקום בהסתמכות על מדיניות סדורה, נובעת ממגוון גורמים: היסטוריים-תרבותיים, כמו למשל מסורת של אלתור הקיימת כאתוס בצה"ל עוד מתקופת המחתרות טרם הקמתו⁵; מבניים, כמו הצורך לקבל החלטות מיידיות בתנאי חוסר ודאות ומיעוט-משאבים; ורציונליים-תועלתניים, כמו האופי והאינטרסים של חלק ממקבלי החלטות עצמם, שנוטים לאלתור וששימוש בו עשוי להעצים את מעמדם. ואכן, מאז שנות ה-90 של המאה הקודמת, רבים מהמקרים שבהם אומצה מדיניות הגנתית התאפיינו באלתור. כך, למשל, נהגה ישראל כאשר נאלצה לפתח במהירות מענה טכנולוגי לשימוש שעושה חמאס בבלוני תבערה (Chernofsky, 12.7.18), וכך היא עשתה במבצע "שומר החומות", כאשר היא השתמשה בצה"ל כדי לסייע בדיכוי המהומות בערים המעורבות בארץ (חליווה ופרנקל, 16.7.21).

לכן, יש מן האמת בטענה שהבחירה באלתור הייתה "טבעית", מנקודת מבט מבנית, וזאת לאור הנסיבות שנוצרו: הן במקרה של בלוני התבערה והן במבצע שומר החומות, נוצר צורך לקבל החלטות מיידיות בתנאי חוסר ודאות ומשאבים מוגבלים. מדובר אפוא בצעדים תגובתיים – צעדים שאכן נוטים יותר, גם לפי הספרות המחקרית, לאלתורים. ובכל זאת, אנו סבורים שחשוב לנתח את השימוש שעושה ישראל באלתור, משום שהוא תורם להבנת תהליכי עיצוב האסטרטגיה הצבאית בישראל בעשורים האחרונים.

ראשית, האלתור נוטה להיות הגנתי יותר מאשר בעבר. כאמור, השוואה בין הצעדים שנקטה ישראל כדי להתמודד עם בלוני התבערה ועם איומים דומים לבין הצעדים שנקטה בעבר למול איומים ביטחוניים משקפת היטב את המפנה ההגנתי שאותו אנו מזהים. לאורך זמן, הבחירה להשתמש באמצעים מאולתרים הגנתיים ברובם הובילה להתפתחות האסטרטגיה הצבאית הנוכחית של ישראל, ובאה לידי ביטוי בהיבטים ממוסדים יותר, כמו תהליכי הרכש ובניין הכוח.

שנית, קשה לטעון באופן נחרץ שבשני המקרים הבחירה באלתור הייתה כורח המציאות, ושאי-אפשר היה להסתמך על מדיניות סדורה. זאת משום שאין המדובר באיומים חדשים. הדבר נכון לגבי השימוש באמצעים טכניים נחותים כמו בלוני תבערה, ובמיוחד לגבי המהומות בערים המעורבות במהלך מבצע "שומר החומות". כידוע, מהומות דומות פרצו בישראל גם בעבר, לדוגמה

³ את העקרונות הבסיסיים של גישת השינויים המוסדיים ההדרגתיים אפשר למצוא אצל: Mahoney, James and Kathleen Thelen (eds.) (2010). *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴ להרחבה על אלתור בתהליכי קבלת ההחלטות בישראל, ר' : Sharkansky, Ira, and Yair Zalmanovitch (2000). "Improvisation in Public Administration and Policy Making in Israel". *Public Administration Review*, 6 (4): 321-329.

⁵ להרחבה על מסורת האלתור בקרב הקצונה בצה"ל והשפעתה על העדר עומק בתכנון האסטרטגי הישראלי ראו: Kober, Avi (2015). *Practical soldiers: Israel's military thought and its formative factors*. Leiden: Brill.

בשנת 2000, אך בכל זאת לא נעשה שימוש, לצורך דיכוי המהומות, במדיניות סדורה (וזאת מבלי להיכנס לשאלה אם מדיניות כזו לא פותחה או רק לא יושמה – בין כה ובין כה מדובר באלתור). נראה אפוא שכדי לנתח בצורה מלאה את הבחירה בצעדים מאולתרים, יש לשים לב – לצד הגורמים המבניים החשובים – גם לגורמים היסטוריים-תרבותיים ורציונליים-תועלתניים ש"הפריעו" לגיבוש מדיניות סדורה או ליישומה בשטח. בהקשר זה, בשנים האחרונות אפשר לזהות גורמים נוספים המחזקים את הנטייה לאלתור בתחום הביטחוני כמו ההסתמכות הגוברת על פתרונות מעולם ההיי-טק הישראלי, בו אלתור נחשב לאחד מהאתוסים והיתרונות היחסיים שלו; הקושי להסתמך על משאבים עצמאיים, למשל בכל הנוגע לחימוש מתוחכם; העובדה שארגונים כמו חמאס וחזבאללה בעצמם מרבים לאלתר ולפתח אמצעים חדשים במאבקם בישראל, כמו למשל המנהרות ובלוני התבערה, מה שמחייב את ישראל לתגובות גבוהה; ותהליכים רחבים יותר, כמו הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל, שמחזקת את הנטייה של מנהיגיה להבליט את עצמם באמצעות תמיכה בפתרונות מאולתרים.

סיכום

במאמר זה ביקשנו לטעון כי מבצע "שומר החומות" הוא החוליה האחרונה (לפי שעה) בשרשרת של עימותים צבאיים בין ישראל לבין ארגונים לא-מדינתיים אלימים אשר מלמדים על שמדינת ישראל וצבאה, צה"ל, נעים בכיוון פחות התקפי ויותר הגנתי ביחס לעבר. כפי שהראינו, השינוי באופי ובתפיסה של האיומים הביטחוניים על ישראל גורר הלכה למעשה שינויים בבניין הכוח הצבאי ובהפעלתו, באסטרטגיה הצבאית ובמדיניות הביטחון הלאומית. לטענתנו, השינויים בכיוון ההגנתי באסטרטגיה הצבאית הישראלית ההיברידיה היו הדרגתיים, בעלי אופי מצטבר, מאולתר ובעיקר בלתי פורמלי, ונעשו במקביל לשימור רטורי של האתוס ההתקפי בישראל ובצה"ל.

האם ממצא זה רלוונטי למקרים נוספים פרט לישראל? בעשורים האחרונים חווה ישראל שינויים תרבותיים ייחודיים הנוגעים לערך שמקנה החברה לחיי החיילים, הופעתה של תרבות היי-טק, ושחיקת האתוס של הסתמכות עצמית. עם זאת, נראה כי שינויים אלה, כמו גם האיומים הביטחוניים החדשים שישראל עומדת בפניהם – שמקורם במדינות, שחקנים לא-מדינתיים אלימים ומה שמכונה "מלחמה היברידיה", בשילוב עם משאביה המוגבלים של המדינה – אינם ייחודיים. גם מבחינה תיאורטית, האופי ההדרגתי של השינויים בישראל וההצטברות של אלתורים רבים לכדי מדיניות חדשה דה פקטו אינם ייחודיים ומאפיינים בירוקרטיות מודרניות המתמודדות מול אתגרים דומים.

אנו מציעים כי ניתוח של עימותים כמו מבצע "שומר החומות" בפרספקטיבה רחבה יותר, כפי שנעשה במאמר זה, עשוי לשפר את הבנתנו את השינויים המתחוללים בצבאות מודרניים נוספים העומדים מול אתגרים דומים. במאמר זה התמקדנו במבצע "שומר החומות", שהוא בעל הקשר היסטורי ופוליטי ספציפי. אך השינויים הדומים באתגרי הביטחון אותם חוות מדינות מערביות מודרניות, הדמיון הגובר בין המבנים הארגוניים ותהליכי קבלת ההחלטות של צבאות מערביים, ועליית מנהיגים צבאיים ופוליטיים המתמקדים בשמירה על המצב הביטחוני מתוך הכרה בחוסר יכולתם לשנותו באופן מהותי על ידי הפעלת כוח צבאי⁶ – כל הגורמים הללו מצביעים על כך שהעמקה במקרה הישראלי ובהיבטים של שינוי והמשכיות באסטרטגיה הצבאית שלה, עשויה להיות בעלת ערך בחקר מקרים אחרים.

רשימת מקורות:

- אייזנקוט, גדי (14.1.19). "ראיון עם הרמטכ"ל". גלי צה"ל.
- אתר צה"ל (13.5.21). "מבצע שומר החומות - סיכום 13.5.21". <https://www.idf.il/מאמרים/2021/מבצע-שומר-החומות-עזה-תקיפות-1305>
- אתר צה"ל (2015). "אסטרטגית צה"ל". <https://www.idf.il/media/5679/אסטרטגיית-צהל.pdf>
- אתר צה"ל (2018). "אסטרטגית צה"ל". <https://www.idf.il/media/34416/strategy.pdf>
- בוחבוט, אמיר (27.5.21). "השמדת המטרו וסיכול שיגורים: האמצעי הטכנולוגי שצה"ל הפעיל לראשונה בעזה". אתר וואלה. <http://news.walla.co.il/item/3438217>

⁶ ראו ביקורת ברוח זו על צבא ארצות הברית שזכתה לפרסום רב - Simpson, Emile (2018). War from the Ground Up. Oxford: Oxford University Press

- בסיוק, עודד, פכט, איל, מינקה, הדס, יונה, חיים, גואטה, אביעד (2020). "מעצבים עשור - מתכננים תר"ש מה נשתנה ב"תנופה"? " **בין הקטבים** גיליון 28-30. <https://www.idf.il/media/76868-נשתנה.pdf>
- בן ישי, רון (11.5.21). "הפעם צה"ל יודע מה הוא רוצה להשיג". **Ynet**. <https://www.ynet.co.il/news/article/HJX41qvOO> (נדלה 19.8.21).
- בן ישי, רון (14.5.21). "מההטעיה של צה"ל לתקיפת ה"מטרו": הכניסה הקרקעית שלא הייתה". **Ynet**. <https://www.ynet.co.il/news/article/ryymU9o00u> (נדלה 19.8.21).
- הלר, שלומי (22.4.21). "לילה של אלימות קשה בירושלים בעקבות הצעדה שארגן ארגון להב"ה". **כל העיר**.
- חליוה, אהרון ופרל פינקל, גל (16.7.21). "דרוש משמר לאומי: למידה נוספת בעקבות "שומר החומות". **בין הקטבים** גיליון 34.
- נתניהו, בנימין (21.5.21). "נתניהו: שינינו את המשוואה, מה שהיה הוא לא מה שיהיה". **אתר N12**. https://www.mako.co.il/news-military/2021_q2/Article-8eef9771d2e8971027.htm (נדלה ב 4.8.21).
- פינקל, מאיר, פרידמן יניב, פרייזלר-סוויירי, דנה (2015). "הגנה פעילה כרגל רביעית בתפיסת הביטחון – מה ניתן ללמוד ממבצע 'צוק איתן'?" **בין הקטבים** גיליון 4, עמ' 121-136.
- קלאוזוביץ, קרל פון (1977). **על המלחמה: מדריך קצר לקלאוזוביץ**. ערך והקדים: רוג'ר אשלי לאונרד, (תרגום: עמנואל לוטס). ת"א: מערכות.
- שבתאי, שי (2012). "הדוקטרינה של המערכה בין המערכות". **מערכות**. גיליון 445, עמ' 24-27.
- שחף טל (21.5.21). "כך הושמד מערך הסייבר של החמאס". **Ynet**. <https://www.ynet.co.il/digital/technews/article/HkIluANKd> (נדלה 19.8.21).
- שלח, עפר (12.8.21). "מי שברח מהתמרון לא ינצח". **אתר מכון INSS**.
- Barak, Oren, Amit Sheniak, and Assaf Shapira (2020). "The shift to defence in Israel's hybrid military strategy". *Journal of Strategic Studies* DOI: [1080/01402390.2020.1770090](https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1770090)
- Chernofsky, Erica (12.7.2018). "How Kites and Balloons Became Militant Weapons". *BBC*. <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-44743813> (Accessed 19.8.21).
- IDF website (16.5.21). "First Week Summary: Operation Guardian of the Walls". *IDF website*. <https://www.idf.il/en/articles/defense-and-security/israel-under-fire/> (Accessed 19.8.21).
- Kober, Avi (2015). *Practical soldiers: Israel's military thought and its formative factors*. Leiden: Brill.
- Nebehay, Stephanie (27.5.21) "U.N. launches investigation into whether Israel, Hamas committed crimes". *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/middle-east/un-rights-chief-bachelet-says-israeli-strikes-gaza-may-be-war-crimes-2021-05-27/> (Accessed: 27.8.21).
- Mahoney, James and Kathleen Thelen (eds.) (2010). *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meridor, Dan and Eldadi, Ron (2018). *Israel's Security Concept*. Tel Aviv: Institute for National Security Studies.
- Sharkansky, Ira, and Yair Zalmanovitch (2000). "Improvisation in Public Administration and Policy Making in Israel". *Public Administration Review*. Vol. 6 (4): 321-329.
- Simpson, Emile (2018). *War from the Ground Up*. Oxford: Oxford University Press.